

IV-ті Єфремівські читання «Релігійне життя Переяславської землі (IX-XXI ст.)», присвячені 1025-літтю хрещення Русі

20-21 червня 2013 року в Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» була проведена Всеукраїнська науково-практична конференція IV-ті Єфремівські читання «Релігійне життя Переяславської землі (IX-XXI ст.)».

Єфремівські читання «Релігійне життя Переяславської землі (IX-XXI ст.)» в НІЕЗ «Переяслав» проводяться вчетверте і вже стали традиційними.

Конференція була започаткована в ювілейному 2007 р. з нагоди урочистого святкування 1100-ліття першої літописної згадки про Переяславль Руський – центр давньої Переяславської землі і князівства, резиденцію руських митрополитів.

Свою назву Єфремівські читання отримали від історичної постаті Святого Єфрема Переяславського (Печерського), який стояв у витоків запровадження християнства на Русі. Цей найвидатніший представник руської церкви 2-ї пол. XI ст. сприяв зародженню і розвитку вітчизняної літератури, освіти, медицини, формуванню національних особливостей сакральної архітектури, виникненню літописання.

IV-ті Єфремівські читання «Релігійне життя Переяславської землі (IX-XXI ст.)» були присвячені 1025-літтю хрещення Русі. Для обговорення на конференції були запропоновані напрямки: історичні, історіографічні, археологічні проблеми дослідження релігійного життя Переяславської землі; церковно-етнографічні дослідження; православні колегіуми України – основні центри розвитку освіти наприкінці XVII – початку XIX ст.; музейництво та охорона сакральних пам'яток; музеєзнавчі і мистецтвознавчі дослідження сакральних пам'яток музейних зібрань. В ході проведення конференції окреслені напрямки були визначені для розгляду на окремих секціях.

Пропонована тематика зацікавила широке коло науковців. В роботі конференції взяли участь музейні наукові співробітники, вчені провідних наукових установ України, освітяни, аспіранти, магістранти.

До програми конференції включено 51 доповідь, з яких 12 було озвучено на пленарному засіданні, 39 – на секційних. У роботі конференції

взяли участь представники наукових та освітніх закладів України, як Державний вищий навчальний заклад „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”, Національний науково-дослідний інститут української і всесвітньої історії, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Народний університет українознавства імені Григорія Сковороди, Національний заповідник «Замки Тернопілля», Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтв, Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», спалеоклуб «Кристал» (м. Чортків Тернопільської обл.), Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», ТО «Мистецькі грані» (м. Рівне), Запорізький національний університет, НІЕЗ «Переяслав», Білоцерківський колегіум, ЗОШ №4 (м. Вишневе Київської обл.).

У межах пленарного засідання з доповідями виступили відомі дослідники релігійного життя Переяславщини й України. Завідувач науково-методичним відділом НІЕЗ «Переяслав» Ю.В. Авраменко присвятив свій виступ колишньому генеральному директору НІЕЗ «Переяслав», Герою України М.І. Сікорському (1923-2011 рр.), детально проаналізував його внесок у збереження і використання сакральних архітектурних пам'яток Заповідника.

Значний інтерес викликала доповідь доктора історичних наук, доцента кафедри історії і культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» Я.О. Потапенка на тему: «Деструктивна роль псевдорелігійної концепції «Русского мира» в соціокультурному просторі сучасної України». Доповідач детально проаналізував псевдо релігійну, на його думку, концепцією «Русского мира», висунуту очільниками Російської православної церкви (РПЦ) всередині 2000-х рр., яка передбачає «створення цивілізаційної спільноти східних слов'ян».

Цікавий матеріал містився у доповіді кандидата історичних наук, завідувача відділом української етнології Національного НДІ українознавства та всесвітньої історії Ю.С. Фігурного, присвяченій Берестейській міжцерковній унії 1596 р.

Дослідник розкрив роль унії, а саме її вплив на українські етнічні, державотворчі й націотворчі процеси на теренах Наддніпрянщини в першій половині XVII ст. Особливу увагу науковець звернув на козацьке повстання 1630 р. в Переяславі під проводом Тараса Федоровича-Трясила.

Особливостям штампованих малоформатних ікон Борисівської іконописної майстерні 2-ї пол. XIX – поч. XX ст. присвятила дослідження молодший науковий співробітник Національного заповідника «Замки Тернопілля» Т.І. Федорів. Дослідження здійснене на основі колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля». Зроблена спроба опису, атрибуції та класифікації колекції.

Важливі проблеми створення релігієзнавчих експозицій в шкільних краєзнавчих музеях України на прикладі Вишнівської ЗОШ І-ІІІ ст. №4 (м. Вишневе, Київська обл.) порушила вчитель історії цієї школи А.З. Натока. Один із розділів шкільного музею присвячений 20-30 рр. XX ст. В ньому представлені матеріали, які розповідають про репресії проти церкви і церковнослужителів. Доповідач наголосила, що шкільні музеї доступні, не потребують значного фінансування, залучають школярів до збору експонатів, зберігають пам'ять про життя предків.

Згідно програми конференції працювало 3 секції. Перший із секційних напрямків: «Історичні, історіографічні, археологічні проблеми дослідження релігійного життя Переяславської землі. Церковно-етнографічні дослідження». Даний блок репрезентували 20 доповідей.

З поміж проблематики цієї секції найбільш питома вага належала виступам, присвяченим репресованим у 30-40-х рр. XX ст. священикам Переяславщини (доповідачі: старший науковий співробітник «НІЕЗ «Переяслав Н.Л. Заїка, молодший науковий співробітник НІЕЗ «Переяслав» І.І. Кучеренко, завідувач науково-дослідним відділом Музею Заповіту НІЕЗ «Переяслав» Н.М. Кухарева). Дослідження ґрунтовні, базуються на архівних матеріалах, зокрема, використано чимало фрагментів матеріалів слідства. Зусиллями науковців повернуто із небуття імена 33-х репресованих священиків, діяльність яких була пов'язана із Переяславщиною. Всі вони реабілітовані у 80-90-х рр. XX ст. Дослідники констатували, що встановити загальну кількість репресованих на Переяславщині священнослужителів поки що не вдалося.

Тематичним продовженням окресленої проблематики стала співдоповідь науковців НІЕЗ «Переяслав» О.І. Калінович та С.П. Пригонюк,

присвячена зруйнованим у 20-30-х рр. XX ст. церквам м. Переяслава (Борисоглібська, Покровська, Преображенська). Дослідження виконане на основі матеріалів Полтавських єпархіальних відомостей. Розглянуті питання побудови, перебудови храмів, зазначені настоятелі і служителі церков та інші історико-статистичні дані. Особлива увага відведена славнозвісній іконі Богородиці із церкви Покрови.

Священницьким династіям Переяславщини сер. XVIII-XX ст. (Гошкевичів, Михайловських, Богацьких, Леонтовичів та ін.) присвятила своє дослідження молодший науковий співробітник НІЕЗ «Переяслав» І.І. Кучеренко. Наведено біографічні відомості представників цих династій, здійснено аналіз їх церковної і громадської діяльності.

На секційному засіданні були представлені кілька доповідей, присвячених церковному життю Переяславщини під час нацистської окупації 1941-1943 років. Так, О.І. Тонконог, науковий співробітник НІЕЗ «Переяслав», виступила з доповіддю на тему: «Церкви Переяславщини під час нацистської окупації 1941-1943 рр.». Дослідниця відзначила, що за окупаційного режиму активізувалося церковне життя на Переяславщині, зокрема, були відкриті храми, зачинені радянською владою у 20-30-х рр. XX ст. Проте, це було чи не єдиним позитивним проявом фашистської політики, в інших питаннях спостерігались такі ж утиски як і при радянському режимі. Л.Г. Чирка, молодший науковий співробітник НІЕЗ «Переяслав» у своїй доповіді «Мстислав Скрипник: політик чи єпископ (1941-1944рр.)» висвітлив роль Переяславського єпископа Мстислава Скрипника (згодом перший Патріарх Київський і всієї України) у створенні та діяльності Української Автокефальної Православної Церкви в роки Великої Вітчизняної війни. Висвітлено діяльність Мстислава на посаді єпископа Переяславського у роки нацистської окупації. Доповідач відмітив, що історична література дає суперечливі оцінки ролі, яку зіграв Мстислав у роки війни. На переконання доповідача діяльність Мстислава була спрямована на розбудову автокефальної церкви і утвердження національної державності. Разом з тим в умовах жорсткого окупаційного режиму Мстислав, як і інші церковні ієрархи, змушений був іти на певні компроміси із нацистським режимом.

Доповідь завідувача науково-дослідним відділом Музею історії Української православної церкви НІЕЗ «Переяслав» Н.Г. Ткаченко мала

назву: «Культ Св. Бориса на Переяславщині». Дослідження культу Святого Бориса в Давній Русі і визначення сакральних місць, пов'язаних із вшануванням князя Бориса Володимировича на Переяславській землі є надзвичайно актуальним, адже інформація про географічні координати загибелі князя до сьогодні є дуже суперечливою: частина дослідників пов'язує місце загибелі князя з сучасним м. Бориспіль, церковна ж традиція визначає берег р. Альти в районі Борисівки (мікрорайон сучасного м. Переяслав-Хмельницького). Не менш проблемним для вивчення історії культу Святого Бориса є обставини його канонізації. Іншим важливим питанням є поширення культу Святих Бориса і Гліба від місцево шанованих до загально шанованих святих, які були визнані патронами України-Руси.

Питання відродження православних храмів на Переяславщині наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. знайшло висвітлення у виступі молодшого наукового співробітника науково-методичного відділу охорони культурної спадщини НІЕЗ «Переяслав» Г.М. Невмітого. На прикладі церкви Архистратига Михаїла (с. Єрківці Переяслав-Хм. р-ну Київської обл.) дослідник розкрив особливості церковно-будівничої діяльності Української Православної Церкви на Переяславщині.

Продовженням піднятого на пленарному засіданні Ю.В. Авраменком питання про використання сакральних пам'яток для створення музейних експозицій НІЕЗ «Переяслав» стала співдоповідь О.М. Жам та Н.Г. Ткаченко на тему «Створення та діяльність етнографічного відділу у складі Переяслав-Хмельницького державного історичного музею на території Михайлівської церкви (1959–1963 рр.)». Доповідачі представили раніше невідомі документи, виявлені в особистому архіві ветерана музею М.І. Жама та фондах НІЕЗ «Переяслав», які є цінним джерелом у вивченні створення першої етнографічної експозиції Заповідника, яка згодом стала основою для організації і становлення Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

Другий напрямок секційного засідання означений як «Православні колегіуми України – основні центри розвитку освіти наприкінці ХVІІ – початку ХІХ ст.».

З-поміж виголошених на секційному засіданні доповідей особливу увагу викликали виступи, присвячені питанням історії становлення та діяльності Переяславського колегіуму – визначного центру освіти Лівобережної України ХVІІІ ст.

Так, завідувач науково-дослідним відділом Меморіального музею Г.С. Сковороди НІЕЗ «Переяслав» І.В. Більченко ознайомила із історією заснування Переяславського колегіуму та подальшою історією будинку, в якому розміщувався Переяславський колегіум (з 1816 по 1917 р. будинок колегіуму був основним навчальним корпусом духовного училища Полтавсько-Переяславської єпархії, під час громадянської війни в ньому була відкрита народна лікарня, з 1925 по 1928 р. тут розміщувалася казарма червоноармійського стрілецького полку, потім – лазарет і спортзали військової частини). В 1972 р. з нагоди святкування 250-річчя з дня народження Г. Сковороди, на сесії міської ради, за поданням директора Історичного музею М. Сікорського, було прийнято рішення про відкриття в будинку колишньої Переяславської семінарії Музею Г.С. Сковороди, адже саме в Переяславському колегіумі видатний український мислитель розпочав свою педагогічну діяльність на посаді вчителя поетики. Дослідниця відмітила, що будинок колегіуму 1753 р. в Переяславі-Хмельницькому – це високохудожня архітектурна пам'ятка, яка зазнавала руйнацій, перебудов, але не втратила своєї автентичності.

Логічним продовженням заявленої теми став виступ молодшого наукового співробітника Меморіального музею Г.С. Сковороди НІЕЗ «Переяслав» В.В. Нікітіної на тему: «Визначні постаті Переяславського колегіуму». Дослідниця зупинилася на висвітленні життя та діяльності відомих церковних діячів, імена яких пов'язані із Переяславським колегіумом. Основна увага приділена першому ректору (1783–1785 рр.) Переяславського колегіуму та Новгород-Сіверської семінарії Шишацькому Григорію Степановичу. Г. Шишацький був одним з головних і активних прихильників української автономії у складі Російської імперії. Завдяки ректору Шишацькому в колегіумі були закладені класичні основи вищої теологічної освіти. З його школи вийшли видатні діячі церкви, педагоги: Андрій Семенович Братановський (був архієпископом Білоруським і Могилівським, архієпископом Астраханським, членом Святійшого Синоду і членом Російської Академії наук), Федір Доміанович Домонтович (учитель граматики у Переяславському колегіумі, учитель поетики й риторики Переяславської семінарії, ректор Переяславської семінарії в 1802–1808 рр., протоієрей Переяславського Вознесенського монастиря, меценат будівництва Троїцької церкви, першоприсутній у Переяславській консисторії).

Цікавий матеріал, присвячений історії церковного меценатства та благодійництва на Переяславщині у XVIII – поч. XXI ст., містився у виступі провідного екскурсовода науково-освітнього відділу екскурсійно-масової роботи НІЕЗ «Переяслав» Г.П. Ткаченко. Дослідниця висвітлювала питання будівництва та облаштування церков та монастирів на Переяславщині за період від поч. XVIII ст. до наших днів коштом меценатів: Івана Мазепи, Федора Домонтовича, Миколи Терлецького, Михайла Каневського, Кирила Оплачко, Олександра Горчакова, Михайла Гича, братів Володимира, Віктора, Івана Степахно та ін.).

Третій секційний напрямок – «Музейництво та охорона сакральних пам'яток. Музеєзнавчі і мистецтвознавчі дослідження сакральних пам'яток музейних зібрань». Відповідний напрямок останнім часом набрав розвою, інтересу, актуальності. Потужним блоком в роботі секції були науковці Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

Чільне місце в роботі секції посіли виступи, присвячені музейним колекціям. Зокрема, варто виокремити напрацювання молодшого наукового співробітника НІЕЗ «Переяслав» М.М. Бондаренко на тему: «Обрядові хустки та хусточки в зібранні Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Дослідниця охарактеризувала обрядові хустки та хусточки із колекції НІЕЗ «Переяслав» і розглянула їх функціональне призначення в контексті народної культури.

Сакральний аспект авторських робіт майстра-художника вищого класу Кулик Катерини Кузьмівни, що зберігаються у фондовій колекції НІЕЗ «Переяслав», розглянула старший науковий співробітник Заповідника Н.М. Павлик.

Обрядовій тематиці присвячена доповідь завідувачки науково-дослідним відділом дендропарку НІЕЗ «Переяслав» І.С. Бови «Елементи лікувальної магії у народній медицині українців Середньої Наддніпрянщини». Доповідач розглянула особливості використання магичних елементів у народній медицині Середньої Наддніпрянщини, зокрема, значення вербальної магії у обрядах народних цілителів.

Цікавим виявився виступ наукового співробітника НІЕЗ «Переяслав» Т.В. Грудевич під назвою «До питання історії церковного співу та музики: витоки та сьогодення», в якому дослід-

ниця прослідкувала витоки церковного співу на матеріалах Біблії.

Поділилася інформацією про запровадження оглядової екскурсії в НІЕЗ «Переяслав» для християн-паломників на тему: «Православні святині Переяславської землі» старший науковий співробітник науково-освітнього відділу екскурсійно-масової роботи НІЕЗ «Переяслав» Н.В. Костюк. Дослідниця акцентувала увагу на тому, що об'єктами показу запровадженої екскурсії стануть сакральні архітектурні пам'ятки м. Переяслава-Хмельницького.

У заключний день конференції були підведені підсумки роботи конференції та накреслені подальші напрямки розвитку. Зокрема, було рекомендовано проведення чергової конференції, в зв'язку з тим, що величезний масив піднятих проблем освоєний далеко не повністю.

Проведена конференція мала чимало спільного з попередніми, проведеними у 2007, 2009, 2011 роках і стала логічним продовженням висвітлення забутих і замовчуваних сторінок релігійного життя Переяславської землі. Результатом роботи І-х Єфремівських читань стали наукові записки НІЕЗ «Переяслав» «Переяславіка», випуск 1 (3). Знаковим є те, що цей випуск став відновленим виданням наукових записок Переяслав-Хмельницького державного історичного музею 1959 і 1960 років, започаткованих патріархом музейної справи М. І. Сікорським. Матеріали цього річної науково-практичної конференції будуть опубліковані в черговому збірнику наукових праць НІЕЗ «Переяслав» «Переяславіка». Ґрунтовно ознайомитися з усім масивом питань піднятих на конференції можна буде після опублікування її матеріалів. Нині ж можна констатувати, що учасники конференції розглянули широкий спектр питань з розвитку Православної церкви на Переяславщині, діяльність церковних, політичних діячів, які вплинули на релігійне життя Переяславської землі. Значне місце в тематиці виступів приділене музеєзнавчим питанням (музейництво та охорона сакральних пам'яток; музеєзнавчі і мистецтвознавчі дослідження сакральних пам'яток музейних зібрань та ін.). Сподіваємося, що підняті на конференції питання сприятимуть розкриттю мало вивчених, проблемних питань релігійного життя Переяславської землі, популяризації національної культури, викличуть ще більший інтерес серед широкого кола науковців до даних читань.